

Annamária Kónyova

Poľsko-uhorské kontakty protestantov v 16.–17. storočí

Res Gestae. Czasopismo Historyczne 4, 83-95

2017

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Annamária Kónyova*
(Prešov)

Poľsko-uhorské kontakty protestantov v 16.–17. storočí**

DOI 10.24917/24504475.4.6

Polish-Hungarian Protestant Contacts in the 16th–17th Centuries

Abstract

Close relationships and contacts between Poland and the Kingdom of Hungary had their roots in the medieval period and they resulted from the geographical neighbourhood and from the necessity of good relationships with the neighbour. These relationships existed in political, economic and cultural sphere. Since the 14th century, Poland, or more precisely Krakow, became the place of the university peregrination of students from Slovakia (the Kingdom of Hungary) as there was no university in our territory at that time. The academic environment became the place of spreading humanistic and later on, reformational ideas, which then got into the Kingdom of Hungary by means of students. There were a lot of personalities (Ján Henckel, Leonard Cox, Matej Bíró Dévai, Štefan Gálszécsi, Štefan Szegedi Kis, Imrich Ozorai and other), who studied at the University of Krakow, and who spread these ideas after the return to their native country. The first theological and humanistic works of many reformers were published in the printing house in Krakow. Since the middle of the 16th century, the importance of the University of Krakow declined as the students from the Kingdom of Hungary started studying more at German, Dutch and Swiss universities. However, the contacts of the Protestants did not cease to exist, but they obtained a different character. Since the middle of the 16th century, the radical doctrine of Anti-Trinitarism started to infiltrate from Poland to the Kingdom of Hungary. This

* Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity, Slovakia, e-mail: annamaria.konyova@unipo.sk

** Príspevok vyšiel v rámci riešenia grantového projektu KEGA 040PU-4/2015 Konfesionálny vývin strednej Európy v ranom novoveku – smery, cirkvi, udalosti.

new doctrine started spreading to Transylvania first (Juraj Blandrata, František Stancaro), and then from here into the Kingdom of Hungary. While it became the religion accredited by state in Transylvania, the strong fighting was kept against its propagators in the Kingdom of Hungary. It was propagated by the preacher Lukáš Egri in the territory of present Eastern Slovakia, but he was condemned by the Synod in Košice in 1568. This act caused to stop further spread of Anti-Trinitarism ideas.

Key words: Protestantism, Antitrinitarism, Poland, Hungary, 16th century

Słowa kluczowe: protestantyzm, antytrinitaryzm, Polska, Węgry, XVI wiek

Blízke vzťahy a úzke kontakty medzi Poľskom a Uhorskom mali svoje korene už v stredoveku a samozrejme boli logickým dôsledkom viacerých faktorov, medzi ktoré patrila v prvom rade geografická blízkosť a dôležitosť udržiavania si pozitívnych vzťahov so susedom. Táto skutočnosť sa prejavovala hlavne v množstve dynastických sobášov a prepojení medzi poľským a uhorským kráľovským dvorom, či zjednotením oboch krajín v personálnej únii, aj keď len na pomerne krátke obdobie. Okrem prepojenia na najvyššej úrovni tiež od najstarších čias existovalo a fungovalo prirodzené obchodné spojenie medzi priamymi kontaktnými zónami, ale aj od seba oveľa vzdialenejšími regiónmi Poľska a Uhorska.

Tretím okruhom kontaktov od stredoveku, najmä od 14. storočia sa stali kontakty kultúrne, na úrovni univerzitnej peregrinácie. Po pražskej univerzite založenej roku 1348, ako druhá vznikla krakovská roku 1364, o rok nato viedenská a až potom prvá uhorská univerzita roku 1367 v Pätkostolí. Založená bola Ľudovítom I. Veľkým, ale krátko nato zanikla a síce v Uhorsku aj v nasledujúcich obdobiach vznikali univerzity, ani tie však nemali dlhšie trvanie a tak museli naši študenti odchádzať do zahraničia a prirodzene vyhľadávali čo najbližšie centrá univerzitného vzdelávania. Aj z toho dôvodu od začiatku svojej existencie sa krakovská univerzita stala vo veľkej miere miestom univerzitných štúdií podstatnej časti uhorských študentov¹. O význame Krakova v priebehu 15. storočia svedčí aj skutočnosť, že v danom storočí medzi jej poslucháčmi bolo okolo 2300 študentov z Uhorska, tento vysoký podiel sa udržal aj v nasledujúcich šesťdesiatich rokoch, kedy do 60-tych rokov 16. storočia sa dalo identifikovať približne 1300 uhorských študentov. V niektorých rokoch tvorili títo poslucháči právnickej, lekárskej, artistickej, či teologickej fakulty aj štvrtinu všetkých študentov krakovskej univerzity². Intelektuálne prúdenie medzi kra-

¹ Blížšie o burse uhorských študentov v stredoveku pozri R. Štangová, *Krakovská Bursa Hungarorum v stredoveku*. In *Štúdie z histórie Historia Nova* 9, s. 33–45. Dostupné na <https://fphil.uniba.sk/katedry-a-odborne-pracoviska/katedra-slovenskych-dejin/historia-nova/archiv/historia-nova-9> (Prístup 16.04.2017).

² Teologická fakulta bola založená až v roku 1397, keď na jej založenie dal súhlas pápež Bonifác IX.

kovským univerzitným prostredím a Uhorskom sa prejavovalo nielen na poli vedomostí, ale aj prenikania nových myšlienkových impulzov, akým bol humanizmus a neskoršie počiatky myšlienok samotnej reformácie. Samozrejme Krakov nebol jediným miestom, odkiaľ prichádzali humanistické myšlienky, alebo neskôr učenie reformácie do nášho prostredia. Treba však zdôrazniť, že okrem talianskeho prostredia, či neskôr nemeckého akademického prostredia mal svoje významné, niekedy trocha aj nedocenené, resp. málo zdôrazňované miesto aj Krakov. Z hľadiska geografickej blízkosti, ale aj vysokej koncentrácie slobodných kráľovských miest, ktoré pre univerzitných vzdelancom prirodzene poskytovali miesto uplatnenia, či už na postoch mestských kazateľov, rektorov škôl, lekárov, či iných povolání v správe mesta bolo územie dnešného východného Slovenska miestom, kde začali svoje pôsobenie mnohí uhorskí vzdelanci z krakovskej univerzity, ktorí sa do regiónu vrátili ako jeho krajanovia, alebo začali tu pôsobiť ako cudzinci. Ako prvého možno spomenúť Valentína Ecka, humanistického vzdelanca, básnika. Po štúdiách vo Švajčiarsku sa zastavil v Krakove, neskôr sa vrátil do Uhorska a stal sa vychovávateľom dcéry Alexisa Thurzu, vrátil sa opäť do Krakova až nakoniec sa stal rektorom školy v Bardejove roku 1518.

Zaujímavou osobnosťou poľsko-uhorských humanistických kontaktov bol anglický vzdelanec Leonard Cox. Od roku 1518 pôsobil v Krakove, na pozvanie Jána Henckela od roku 1520 pôsobil v Levoči, neskoršie od 1521 v Košiciach ako rektor školy, kde medzi študentmi propagoval hlavne Erazmovo dielo *De duplici verborum ac rerum*³. V Prešove z poslucháčov krakovskej univerzity pôsobil v rokoch 1521–1524 ako učiteľ Sebastián Steinhof, ako aj Juraj Werner, taktiež Coxov poslucháč z Krakova.

Študentom krakovskej univerzity bol aj spomínaný levočský rodák Ján Henckel, ktorý sa na univerzitné štúdiá zapísal v roku 1498 a roku 1503 získal titul magistra slobodných umení⁴.

V Krakove študoval aj košický rodák Ján Antoninus, ktorý sa neskôr do Poľska vrátil a stal sa lekárom poľského kráľa. Patril k blízkym priateľom Jána Henckela a vo veľkej obľube ho mal aj samotný Erazmus Rotterdamský, s ktorým udržiaval intenzívny písomný kontakt⁵. Z uhorských humanistických vzdelancov študujúcich na krakovskej univerzite môžeme ešte spomenúť Jána Sylvestra, či Mateja Bíró Dévaiho, prezývaného aj ako uhorskí Luther. Na krakovskú univerzitu sa zapísal v roku 1504, a hoci sa pokladá za jedného z prvých šíriteľov myšlienok reformácie v Uhorsku (pôsobil v Prešove, neskoršie v Ko-

³ M. Bodnárová, 1998, s. 21.

⁴ M. Bodnárová, 2014, s. 199–207.

⁵ J. Waldapfel, 1946, s. 39–40. Tiež mal blízky vzťah s Leonardom Coxom, Jánom Henckelom a patril k obľúbeným vzdelancom Erazma Rottredamského.

šiciach), krakovské univerzitné prostredie ho ovplyvnilo jeho humanistických postojoch, k akceptácii reformačných myšlienok došlo u neho až po štúdiách.

K mladšej generácii študentov krakovskej univerzity, ktorí už patrili k prvým šíriteľom reformačných myšlienok v Uhorsku aj vďaka štúdiám v Krakove patrili Martin Sánta Kalmáncsehi (od 1523), významný predstaviteľ reformácie v Zátisi, Štefan Gálszécsi (1527) pôsobiaci na Zemplíne⁶, Štefan Székely (1529), Imrich Ozorai (1530), Štefan Gyulai (1531), Benedik Abádi (1534), Štefan Kis Szegedi (1537)⁷ šíriteľ reformácie na osmanskom území. To, že na krakovskej univerzite sa už koncom 20-tych rokov 16. storočia šírili myšlienky reformácie svedčí aj proces s jedným profesorom, práve z tohto dôvodu. Všetci títo vzdelanci sa po univerzitných štúdiách vrátili ako prívrženci protestantizmu a začali ho šíriť na územiach, kde pôsobili. Až do polovice 16. storočia pretrval medzi študentmi z Uhorska veľký záujem o štúdium v Krakove, v rokoch 1526–1788 z celkových 341 študentov bolo na krakovskú univerzitu zapísaných do roku do polovice 16. storočia 203, čiže takmer tretina⁸. V nasledujúcom období začal tento záujem výrazne klesať, čoho hlavným dôvodom bolo jednak posilňovanie protireformácie v Poľsku, ale aj presmerovanie záujmu uhorských študentov na nemecké, holandské, či švajčiarske univerzity. Ten malý počet uhorských študentov v Krakove už bol tvorený skôr katolíkmi a ich počet sa pohyboval v rozmedzí od dvoch do šiestich desiatok, pričom boli aj desaťročia, kedy sa na univerzitu nezapísal ani jediný poslucháč z Uhorska. Mieru poklesu uhorských študentov ukazuje aj zrušenie uhorskej burzy v roku 1541, keďže pre daný nízky počet študentov sa neoplatilo vydržiavať osobitnú budovu⁹. Po Krakove bola v polovici 17. storočia veľmi populárnou univerzita v Königsbergu, tu študovali mnohí vzdelanci zo Spiša, napríklad Dávid Fröhlich (1575), Ján Fröhlich (1575), Ján Sartórius (1639) z Prešova, Jabub Jakobeus (1640) z Banskej Bystrice, kežmarský rodák Ján Serpilius (1634), Eliáš Ladiver (1675) a mnohí ďalší. Z celkových 104 študentov z Uhorska, viac ako polovica pripadala na obdobie rokov 1601–1650. Na treťom mieste bola univerzita v Rostocku¹⁰.

Ďalším významným styčným bodom uhorsko-poľských protestantských kontaktov bola kníhtlačiarska činnosť. Z generácie prvých uhorských reformátorov, ktorí boli vyššie spomínaní mnohým práve v Krakove vyšli tlačou prvé reformačné spisy, či teologické diela. Napríklad Matej Bíró Dévaimu vyšla v Krakove Maďarská ortografia (*Ortographia Ungarica, Azaz Igaz írás módjáról való tudomány*, 1534/5) a učebnica katechizmu (*A tíz parancsolatnak, a hit ága-*

⁶ Titul bakalára získal 16 septembra 1528.

⁷ J. Waldapfel, 1946, s. 42.

⁸ L. Szögi, 2003, s. 21.

⁹ J. Waldapfel, 1946, s. 44.

¹⁰ L. Szögi, 2003, s. 21–37.

zatainak, a miatyánknak és a hit pecsétinek röviden való magyarázata, 1538)¹¹, Imrichovi Ozoraimu polemický spis (*De Christo et ejus ecclesia, item de Antichristo ejus ecclesia*, Krakov 1535)¹², Štefan Galszécsi vydal spevník (1536 Krakov *Kegyés énekről és keresztény hitről rövid könyvecske, A keresztényi tudományról való rövid könyvecske*)¹³, hneď niekoľko diel vydal v Krakove Štefan Székely, bol to kalendár (asi pred rokom 1538), kniha žalmov (*Istenes énekek*, 1538, *Zsoltárkönyv* 1548) a svetová kronika (*Krónikája ez világnak jeles dolgairól*, 1559)¹⁴.

Uhorsko-poľské protestantské kontakty (dominantne luteránske) ukotvené hlavne na krakovskej univerzite sa po zmene pomerov na univerzite a presmerovaním protestantskej peregrinácie na západné univerzity nezankli, ale boli presunuté do nového prostredia, reprezentovaným inom komunitou a to antitrinitármi.

Od 50-tych rokov sa v Poľsku stále viac začalo rozširovať učenie antitrinitarizmu (unitarizmu, v dobových dokumentoch označované i ako arianizmus). Poľsko bolo pod silným vplyvom talianskej kultúry a vzdelanosti, mnohí talianski učitelia a humanisti našli svoje útočisko práve tu, či už na kráľovskom dvore, alebo na krakovskej univerzite. Koncom 50-tych rokov prišiel do Poľska taliansky lekár a učenec, prívrženec učenia neuznávajúceho Božskú Trojicu a Božskú podstatu Krista, Juraj Blandrata¹⁵. Nejaký čas pobudol v Ženeve a Zürichu, ale pre svoje názory nemohol nikde zotrvať dlhšie. V Poľsku pôsobil až do roku 1563 pod ochranou Mikuláša Radziwilla, potom po opakovaných Kalvínových listoch, upozorňujúcich na nebezpečenstvo tohto učenia žiadajúcich zbavenie sa Blandratu, opustil Poľsko a odišiel do Sedmohradska. Prívržencom antitrinitarizmu bol taktiež taliansky učenec František Stancaro, pôsobiaci na krakovskej univerzite ako profesor hebrejského jazyka. Svoju činnosť vyvíjal najmä v okolí Pincowa, ktoré sa čoskoro stalo hlavným centrom antitrinitarizmu v Poľsku¹⁶. Keď sa Kalvín dozvedel o sympatizovaní Stancara s novým učením, vyvinul horlivú korešpondenčnú činnosť v záujme presvedčiť ho na návrat ku švajčiarskemu učeniu a listami oslovil i šľachticov s podobnými názormi na antitrinitarizmus. Akútnosť zakročenia proti šíriacemu sa

¹¹ J. Zoványi, 1977, s. 148–149.

¹² Ibidem, s. 447–448.

¹³ Ibidem, s. 210.

¹⁴ Ibidem, s. 586.

¹⁵ Narodil sa v roku 1516 v Saluzzo v Piemonte, vyštudoval medicínu, v 1540–1544 bol dvorným lekárom poľskej kráľovnej Bona Sforzy (manželka Žigmunda I.) v Krakove, roku 1544 sa stal v Sedmohradsku lekárom kráľovnej Izabely (manželka Jána Žigmunda). V roku 1551 sa vrátil do Talianska, roku 1553 pôsobil v Ženeve odkiaľ musel kvôli konfliktu s Jánom Kalvínom odísť. Roku 1558 sa vrátil do Poľska už s antitrinitárskymi názormi. *A Pallas Nagy Lexikona III. kötet*. Budapest, 1893, s. 365–366.

¹⁶ J. Tazbir, 1973.

antitrinitarizmu ukazoval i predmet rokovania kalvínskej synody v Pinczove roku 1558, kde sa zakazovalo „šírenie novátorstiev v podobe učenia Stancara, Blandratu a Lismaniniho“¹⁷. Na nasledujúcej synode o rok nato znova v Pinczove žiadal Ján Laski a Stanislav Sarnicki, aby vyznanie viery o sv. Trojici podpísali všetci kňazi. Sila antitrinitarizmu ešte viac vzrástla po smrti jedného z jeho najväčších odporcov v Poľsku Jána Laskeho a potom, čo sa Blandrata stal superintendentom cirkvi v Malopoľsku. I na nasledujúcich synodách v rokoch 1561–1563 (Krakow, Pincow, Wladyslaw) boli témou rokovaní spory medzi kalvínmi a antitrinitármi. V roku 1563 bol vydaný kráľovský edikt, nariaďujúci všetkým prívržencom nepovolených náboženstiev a siekt krajinu opustiť. Zákon sa týkal viac-menej iba Talianov (antitrinitárov), medzi nimi i Blandratu, ale ani ich odchod z krajiny nezlikvidoval antitrinitarizmus úplne. Po Blandratovi sa novým superintendentom stal podobne zmýšľajúci Gregor Pauli, takže v roku 1565 bola unitárska cirkev už prakticky zorganizovaná¹⁸. V dobových dokumentoch sa nová cirkev často nazývala ako Malá (Minor) reformovaná cirkev, keďže práve najviac jej prívržencov pochádzalo z radov reformovanej cirkvi¹⁹. Toto ohrozenie citlivo vnímali aj samotní reformovaní iniciujúci v roku 1566 u kráľa uskutočnenie verejnej dišputy ohľadom stanoviska ku sv. Trojici. Miestom rozpravy sa stal sejm v Piotorkowe. Stretnutie nakoniec neprineslo žiaden výsledok, obidve strany ostali na svojich učeniach. V tom istom roku (1566) prijala kalvínska cirkev v Poľsku II. Helvétske vyznanie viery, ktoré bolo neskôr preložené do poľštiny²⁰.

Najviac prívržencov získal antitrinitarizmus v Malopoľsku, kde takmer každý kňaz konvertoval na novú vieru. Pri reformovanej viere zotrvali najmä magnáti²¹. Cestou prenikania antitrinitarizmu do Uhorska, ale najprv Sedmohradska sa stala teda oblasť Malopoľska, kde prívrženci tohto nového učenia pochádzajúci z radov strednej šľachty, mestského obyvateľstva, ale aj poddaných, sa začali nazývať Poľskými bratmi.

Pre úspešné rozšírenie antitrinitarizmu v Sedmohradsku zohrali pre Blandratu významnú úlohu dva faktory, jednak disponoval významnými kontaktmi na najvyšších miestach politickej sféry a pre svoje myšlienky sa mu dokonca podarilo získať sympatie aj mladého panovníka Jána Žigmunda, čím si zaistil „neprestrelnú“ politickú podporu. Druhým pozitívom bolo obrátenie

¹⁷ V. Krasinski, 1903, s. 217. Keďže práve v Pinczove sa učenie antitrinitarizmu rozšírilo najskôr a mesto sa stalo centrom tohto učenia v Poľsku, jeho prívrženci sa niekedy nazývajú aj ako pincowčania.

¹⁸ V. Krasinski, 1903, s. 224; G. Loesche, 1912, s. 100.

¹⁹ P. Benedict, 2003.

²⁰ G. Loesche, 1912, s. 101.

²¹ P. Benedict, 2003.

vtedajšieho sedmohradského superintendenta Františka Dávida²² na antitrinitarizmus. Dávid bol takisto príkladom erudovaného vzdelanca, disponujúceho uznaním medzi širokými vrstvami protestantského (kalvínskeho) obyvateľstva, pričom práve vďaka jeho charismatickej osobnosti existovala veľká pravdepodobnosť, že dokáže v krátkom čase získať pre nové učenie veľké množstvo nových veriacich, čo sa aj v konečnom dôsledku naplnilo (Dávidovi sa podarilo z reformovaných zborov obrátiť na unitarizmus okolo 300 zborov)²³. Blandrata v Sedmohradsku použil podobnú taktiku ako v Poľsku, čo znamenalo, že ako šikovný diplomat svoje názory spočiatku prejavoval iba veľmi opatrne a stál na pozícii kalvinizmu. Keď potom začiatkom 60-tych rokov 16. storočia došlo k definitívnemu oddeleniu lutheranizmu a kalvinizmu začal Blandrata otvorenejšie hlásať svoje radikálne názory. Tak už na prelome rokov 1564/65 začal František Dávid pod jeho vplyvom hlásať názory blízke učeniu antitrinitarizmu²⁴. Od roku 1566 začali obaja učenci na verejných zhromaždeniach, synodách čoraz častejšie a otvorenejšie kázať v duchu nového učenia, čomu nahrávala aj skutočnosť, že Dávid sa stal sedmohradským superintendentom a zároveň zastával miesto koložvárskeho kazateľa. Počas celých 60-tych rokov sa viedli medzi prívržencami vzráhajúceho sa antitrinitarizmu a kalvinizmu ostré výmeny názorov, dišputy, ktoré sa však nakoniec definitívne skončili snemovým rozhodnutím v Marosvásárhelyi roku 1571, kde po búrlivej rozprave v miestnom kostole bol prijatý zákon zabezpečujúci slobodu náboženského vyznania pre antitrinitárov-unitárov²⁵. V sedmohradskej historiografii sa skôr

²² František Dávid (Hertel) sa narodil sa v roku 1520 v Koložvári v saskej rodine. Od roku 1545 študoval vo Wittenbergu, po návrate sa stal kňazom a definitívne sa rozišiel s katolíckou cirkvou začiatkom 50-tych rokov. Ako prívrženec luterského učenia viedol ostré dišputy proti šíritelom kalvinizmu, dokonca od roku 1557 bol druhým biskupom sedmohradských maďarských luteránov. Roku 1559 prestúpil na švajčiarske reformačné učenie roku 1559 a znova na krátky čas zastával post reformovaného biskupa. S jeho menom sa spája vznik samostatnej reformovanej cirkvi v Uhorsku a jej zákonné uznanie. Po synode vo Veľkom Varadíne (Oradea, RO) roku 1565, kde sa definitívne rozchádza kalvinizmus s unitárstvom, Dávid prestupuje k unitárom a stáva sa ich biskupom (1576). Ani tentoraz nezotrval na svojich názoroch a stále viac sa blížil k socinianizmu, k chilializmu, a keď sa po nástupe Krištofa Báthoryho na sedmohradský kniežací trón začalo tvrdé prenasledovanie prívržencov tohto učenia, takmer 76-ročného Dávida odsúdil na doživotné väzenie v Déve (Deva, RO), kde ešte toho roku (1579) vo väzení zomrel. Mal za sebou bohatú spisovateľskú činnosť, okrem piesní a menších spisov vydal počas života asi 40 diel. N. Pallas, 1893, s. 66; J. Zoványi, 1977, s. 136.

²³ J. Pokoly, 1898, s. 302.

²⁴ Ibidem, s. 38.

²⁵ Za zmienku stojí snem usporiadaný rok predtým (1570) v Medgyesi (Medias, RO). Tu boli prijaté tvrdé zákony proti unitárom, ktorých jediným dôvodom bolo politické taktizovania, totiž práve v tom roku mali Ján Žigmund a Maximilián uzavrieť mierovú

používa termín unitár, unitarizmus, ale ten sa v dobových prameňoch objavil prvýkrát až v októbri 1600 snemovom rokovaní v Léczfalve²⁶.

V rámci bývalého Uhorského kráľovstva to bolo práve Sedmohradsko, kde sa antitrinitarizmus-unitarizmus objavil najskôr a zároveň získal aj najpevnejšie pozície, fakticky sa stal uznaným náboženstvom, dokázal čeliť útokom kalvínskej cirkvi, ako aj prežiť éru rekatolizácie a v danom regióne je dodnes fungujúcou náboženskou societou. Okrem Sedmohradska však prejavy radikálnych učení sa objavili aj v iných oblastiach Uhorska a viac-menej krátky čas boli súčasťou náboženských pomerov aj Horného Uhorska.

Z radikálnych učení sa na území Horného Uhorska ako prví, ešte v prvej polovici 16. storočia objavili anabaptisti, v našej historiografii skôr označovaní termínom novokrstenci. Pôsobili hlavne na Spiši a Gemeri a ich najznámejším predstaviteľom bol levočský, neskôr štítnický kazateľ Andrej Fischer²⁷. Okrem neho sú známi aj niektorí ďalší novokrsteneckí kazatelia, napr. Juraj Leudischer z Ľubice, Simonis Ochtinský a Valentín Gnisner dobšinský kazateľ. Na území dnešného východného Slovenska sympatie s myšlienkami anabaptizmu zrejme prejavovala aj sabinovská mestská rada, ktorá poverila jedného člena mestskej rady, aby pomohla niekoľkým rodinám z Levoče hlásiacim sa k novokrstenenctvu presťahovať sa do Sabinova. V 30-tych rokoch 16. storočia pôsobil zas v Bardejove ako kazateľ Izaiáš Lang, o ktorom pre jeho moravský pôvod, ako aj teologické názory sa dá predpokladať, že bol takisto prívržencom učenia anabaptizmu²⁸. Pomerne veľké rozšírenie tohto radikálneho učenia v danom období dokazuje aj vydanie snemového zákona v roku 1548 proti anabaptistom a sakramentárom²⁹.

Prvé náznaky útokov proti učeniu o Božskej Trojici sa na území Horného Uhorska objavujú v názoroch Františka Stancara. I on bol lekárom z Itálie (z Mantovi), niekoľkokrát navštívil Uhorsko i Sedmohradsko a hoci nestál celkom na pozícii čistého antitrinitarizmu, svojimi radikálnymi názormi si takto získal pozornosť lutherských reformátorov. Napríklad vyústením jeho sporu s Leronardom Stöckelom a Michalom Radašinom (roku 1555) sa stalo jeho vykázanie z Bardejova. Jeho učenie odsúdili aj nasledujúce protestantské synody

dohodu, ktorá mala byť spečatená svadbou kniežaťa s jednou z Maximiliánových neterí. Keďže v danej dobe by k dobrému menu mladého kniežaťa nepridali správy o jeho otvorenej podpore „kacírskeho učenia (unitarizmu)” rozhodol sa, že so snemovým potvrdením unitarizmu ešte počká. Mimo toho sa unitarizmus dal v Sedmohradsku vyznávať i bez toho, aby bol potvrdený zákonom. M. Zsilinszky, 1891, s. 149.

²⁶ J. Pokoly, 1898, s. 28.

²⁷ J. Zoványi, 1977, s. 201; G. Hain, 1988, s. 43–45.

²⁸ M. Bodnárová, 1996, s. 338–339.

²⁹ M. Zsilinszky, 1891, s. 34–41.

v Sedmohradsku³⁰ a v roku 1555 proti jeho teologickým názorom v osobitnom spise proti nemu vystúpil ešte aj samotný František Dávid, i známy kalvínsky reformátor v Zátisi Peter Juhász Méliusz³¹.

Učenie antitrinitarizmu sa prvý aj poslednýkrát v čistej podobe na území Horného Uhorska objavuje až v kazateľskej činnosti jágerského kazateľa Lukáša Egriho od roku 1566. Podľa priezviska sa dá predpokladať, že sa narodil v Egeri niekedy v polovici tridsiatych rokov 16. storočia. Pravdepodobné základné vzdelanie získal v rodisku, niektorí autori ako miesto jeho štúdií uvádzajú aj Bardejov, isté je však, že v júni roku 1552 sa zapísal na univerzitu vo Wittenbergu, kde sa dostal do blízkeho kontaktu s Filipom Melanchtonom. Z ich vzájomnej korešpondencie vyplýva, že Lukáš Egri patril k obľúbeným žiakom wittenberského reformátora, žiadajúceho Egriho, aby na svojej spiatočnej ceste do vlasti roku 1555 mu podával správy o novinkách, správach, ktoré sa na nej dozvie. V jednom takomto liste informuje Melanchtona o svojom pláne zastaviť sa počas cesty aj v Bardejove u Leonarda Stöckela³².

Po návrate Lukáša Egriho domov už v jeho rodisku zvíťazila reformácia a on dostal miesto mestského kazateľa. Na tomto poste zotrval do roku 1558, kedy prijal ponuku stať sa mestským kazateľom v Koložvári. Už v tomto období zastával Egri vo svojich teologických názoroch učenie švajčiarskej reformácie. Z pozície kalvinizmu sa zapojil do dišpút proti Františkovi Stancarovi. Po príchode do Koložváru sa naplno zapojil do miestneho intelektuálneho a náboženského života. Okrem kazateľskej činnosti začal spolupracovať s Gašparom Heltaim na preklade Biblie, pričom bol jedným zo spolupracovníkov Nového zákona vytlačeného v roku 1561³³. Z hľadiska ďalšieho vývinu Egriho teologických názorov sa mu stalo osudným práve zoznámenie sa s Františkom Dávidom, vtedy ako vedúcou osobnosťou medzi uhorskými reformovanými, zastávajúceho pozíciu reformovaného superintendenta. Bolo to však už obdobie, kedy sa samotný Dávid začal obracať smerom k antitrinitarizmu, pričom mladý kazateľ sa stal jedným z jeho prvých nasledovníkov. Egri, tak ako Dávid stál v polovici 16. storočia už jednoznačne na platforme antitrinitarizmu, čo dosvedčuje aj fakt, že hneď po svojom návrate do Egeru na jar 1565 začal jasne kázať v intenciách novoprijatého učenia³⁴.

³⁰ Synoda v Erdőde (Ardud, RO) roku 1555 bola vyslovene zvolaná, aby reagovala na názory Františka Stancara, pričom 19. článok ustanovenia synody bol namierení proti všetkým šíriteľom bludných učení, ktorí mali byť za každú cenu prinútení zriecť sa svojho učenia. A. Kiss, 1881, s. 32–44.

³¹ J. Pokoly, 1898, s. 34.

³² A. Szabó, 1984, s. 544–545.

³³ Ibidem, s. 544–545.

³⁴ Ibidem, s. 544–545. Zaujímavosťou je aj skutočnosť, že počas koložvárskeho pôsobenia sa zhoršila Egriho choroba, bola ňou pravdepodobne epilepsia, ktorú sa

Egriho názory pravdepodobne skoro našli ďalších nasledovníkov, ale nemožno vylúčiť ani to, že už menšie skupinky podobne zmýšľajúcich kazateľov, veriacich mohli pôsobiť v danej oblasti už pred jeho pôsobením. Každopádne potom, čo sa hrozba vzniku tretieho reformačného smeru stala zrejmom, začala sa séria reformovaných synod s cieľom vyvrátenia téz antitrinitarizmu a prinavrátene osôb k pôvodnej kalvínskej vierouke. Tak bola na 22. januára 1566 do zemplínskeho mestečka Gönc zvolaná synoda pre všetkých predtiských kazateľov. Výsledkom prvej časti synody bolo prijatie 22-článkového dokumentu, kde prvé články sú venované potvrdeniu helvétskeho učenia, ďalej sa vymedzujú povinnosti kazateľov, učiteľov v oblasti cirkevného a mravného života. Proti novým učeniám bol spísaný 14.článok, kde sa doslovne písalo, že „bez súhlasu cirkvi nech sa nikto neopováži vnieť nejaké novoty do učenia“³⁵. V druhej časti synody sa uskutočnila verejná dišputa medzi Lukášom Egriom a Gašparom Károlyim, kde Egri v sedem bodovom spise vysvetlil svoje teologické názory. Aj keď bol vo svojich formuláciách pomerne opatrný a zastával pozíciu skôr umierneného antitrinitarizmu, pre skúsených teológov to bol jasný dôkaz Egriho príklonu k radikálnemu smeru. Tak ako väčšina takýchto teologických dišput nevyriešila problém, nestalo sa to ani v prípade gönckej synody. Lukáš Egri podkutý Blandratovou a Dávidovou školou, disponujúci rečníckym a argumentačným talentom sa nedal presvedčiť ani rovnako skúseným teológom Károlyim, dokonca skôr Egriho verejné vystúpenie mu prinieslo nových prívržencov, alebo minimálne niektorých prítomných nalomilo v ich náboženskom presvedčení³⁶.

To, že okrem Egriho zastávali učenie antitrinitarizmu na území abovského seniorátu aj ďalšie svetské a cirkevné osoby svedčí aj krátke pôsobenie kazateľa Imricha Csanádiho v Košiciach roku 1567. Pôvodne pôsobil ako kazateľ v Abaújszántó v Abovskej stolici, ale zemepán Ján Alaghy ho pre radikálne názory vyhnal. Uchýlil sa do Košíc, ale aj tu na príkaz mestskej rady pre šírenie antitrinitarizmu musel mesto opustiť. Asi krátky čas prebýval aj niekde v Šarišskej stolici, lebo 5. februára 1568 dostala stolica list s výzvou, aby bol z každého mesta stolice vykázaný³⁷. Možno jeho pôsobenie ovplyvnilo aj košického mešťana Urbana Borbélyu, zastávajúceho Egriho učenie, ktorého magistrát na prelome rokov 1567/68 takisto vykázal³⁸. Ani pre samotného Egriho nebolo pôsobenie v Egeri bez problémov, keďže miestnym hradným kapitánom bol

pomerne úspešne darilo liečiť Jurajovi Blandratovi. Takže možno aj táto skutočnosť do istej miery zohrala úlohu pri jeho konverzii.

³⁵ A. Kiss, 1881, s. 443–445.

³⁶ G. Kathona, 1971, s. 404–409.

³⁷ A. Szabó, 1984, s. 549.

³⁸ G. Kathona, 1971, s. 404.

Gašpar Mágocsy, jeden z významných kalvínskych šľachticov. Možno aj pod jeho tlakom sa koncom roka 1566 Egri rozhodol prijať post kazateľa v Užhorode. Táto skutočnosť však zároveň nasvedčuje o existencii ľudí v užskej stolici, alebo minimálne v Užhorode, sympatizujúcich s učením antitrinitarizmu, dokonca jeho prívržencami mohli byť aj majitelia mesta, Drugethovia, v tom čase Gašpar Drugeth. Väčšinou sa v historiografii Lukáš Egri uvádza aj ako užský senior, ale vzhľadom na jeho názory nie je jasné, či zastával tento post ešte akoby z pozície kalvinizmu, alebo či došlo v rámci seniorátu k rozdeleniu na kalvínsku alebo unitársku časť. Pravdepodobnejšia je však možnosť, že pod Egriho vedením prevládlo v senioráte učenie a antitrinitarizmu a z toho dôvodu sa zástupcovia užského seniorátu ako jediný nezúčastnili na podpise II. helvétskeho vyznania v Debrecíne roku 1567³⁹.

Druhým pokusom na zamedzenie šírenia učenia antitrinitarizmu na území Horného Uhorska bolo usporiadanie ďalšej synody, tentoraz v abovskom mestečku Szikszó 6. januára 1568. K pozývaciemu listu všetkým predtým kazateľom bolo pripojené 24 článkové stanovisko proti učeniu antitrinitarizmu. Najnovšie výskumy však spochybňujú, či sa vôbec synoda v Szikszó zišla.

Nakoniec spoločná protestantská synoda výlučne zameraná len proti učeniu antitrinitarizmu bola na území Horného Uhorska zvolaná na 27. januára 1568 do Košíc. Tentoraz nad ňou prevzal záštitu aj hornouhorský hlavný kapitán Lázár Schwendi a organizačne ju zabezpečoval košický luteránsky kazateľ Tomáš Fröhlich. Veľmi dôsledne sa dbalo na to, aby témou synody bol len odsúdenie antitrinitarizmu a snaha presvedčiť Egriho a nesprávnosti jeho teologického učenia. Aby sa zabezpečila Egriho prítomnosť, už pred synodou bol v decembri 1567 v Užhorode zatknutý a následne prevezený do Košíc. Na synodu priniesol z 27 článkov pozostávajúce propozície svojej vierouky, ktoré potom na synode slovné zhrnul. Reakciou protestantských kazateľov bolo samozrejme vyvrátenie všetkých Egriho bodov a nakoniec vydanie spoločného „vierovyznania pravých hornouhorských cirkví k otázke o Božskej Trojici“, ktorý na záver podpísali všetci účastníci. Po skončení osemdennej synody, znova bez očakávaného výsledku ostal kazateľ Egri vo väzení a krátkom čase bol prevezený do Szádvaru⁴⁰. Podmienky, v ktorých žil ďalších osem rokov boli dobré, mal zabezpečenú vykúrenú izbu, mohol čítať, písať, len sa nemohol kontaktovať s okolitým svetom. Tesne pred smrťou v januári 1573 podpísal prehlásenie, kde odvolal svoje učenie a krátko potom zomrel⁴¹.

³⁹ A. Szabó, 1984, s. 548.

⁴⁰ Szádvar – hrad v Turnianskej stolici (dnes už iba zrúcanina), počiatky siahajú do polovice 13. storočia, neskôr vo vlastníctve Bebekovcov, od roku 1567 majetok komory.

⁴¹ P. Debreceni Ember, 2009, s. 156–157.

Otázka antitrinitarizmu však rezonovala ešte niekoľko rokov potom a sporadicky sa ešte objavili nejakí prívrženci tohto učenia, hlavne na Spiši. V reformovaných kruhoch bol priebeh a hlavne záver celej kauzy s Lukášom Egriom vnímaný pozitívne, keďže sa úspešne eliminovala niekoľko rokov trvajúca hrozba ďalšieho štiepenia protestantského tábora. Vďaka triezvemu rozhodnutiu panovníka Maximiliána I., i hornouhorského kapitána Schwendiho (aj napriek apelom katolíckych predstaviteľov) sa z Lukáša Egriho nestal martýr, ktorého pamiatka by mohla prípadne aktivizovať unitárske skupiny ako sa to stalo napríklad v Zadunajsku v Baraňskej stolici rok po Egriho smrti⁴².

Odsúdeniu resp. vyvráteniu téz antitrinitarizmu boli venované diela niektorých reformovaných kazateľov (Blažej Fabrícius Szikszai). Celú kauzu ostro sledovali aj zahraničné teologické authority, o čom svedčí aj list Teodorovi Bézovi, kde bol podrobne informovaný o celej záležitosti. Reakciou na antitrinitarizmus bola aj synoda v Blatnom Potoku 24. augusta 1568⁴³. Z úrovne štátnej moci, teda uhorským snemom bol nakoniec v roku 1572 presadený zákon o prenasledovaní antitrinitárov a spálení všetkých ich prác⁴⁴.

Poľsko-uhorské kontakty nadobudli počas stáročí rôzne podoby, ku ktorým v 16. storočí pribudli aj veľmi intenzívne na poli šírenia protestantizmu. Významným kontaktným miestom bola krakovská univerzita, ktorej duch humanizmu a neskoršie protestantizmu prenikali cez uhorských študentov aj do Uhorska a v rámci neho hlavne do teritória dnešného východného Slovenska. Nemenej významným aspektom bola vydavateľská činnosť krakovských tlačiarňí, kde v priebehu 16. storočia vyšli práce mnohých uhorských reformátorov, protestantských kazateľov. Od druhej polovice 16. storočia poľsko-uhorské kontakty protestantov sa najviac prejavili na poli šírenia radikálneho reformačného učenia antitrinitarizmu z Malopoľska do Sedmohradska a oblasti Horného Uhorska. Ani v Poľsku, ani na našom území však nedokázal antitrinitarizmus aj keď z iných príčin zotrvať trvalejšie.

⁴² V 60-tych rokoch 16. storočia sa šíritelia učenia antitrinitarizmu objavili aj v južnom Zadunajsku, v Baraňskej a Tolnianskej stolici a za krátky čas si našli mnoho prívržencov a založili veľa zborov. Ešte viac sa ich prítomnosť v oblasti posilnila, keď zhoršením postavenia unitárov v Sedmohradsku v druhej polovici 70-tych rokov, po nástupe Krištofa Báthoryho na kniežací stolec mnohí našli útočisko práve v týchto častiach krajiny. Samozrejeme miestne protestantské, najmä kalvínske štruktúry sa snažili rôznymi spôsobmi brániť rozmachu nového učenia. I. Révész, 1938, s. 171–172; Bližšie M. Balázs, 1998, s. 45–63.

⁴³ A. Kiss, 1881, s. 633–634.

⁴⁴ M. Zsilinszky, 1891, s. 157.

Bibliografia

Tlačené zdroje

- Debreceni Ember P., 2009, *A magyarországi és erdélyi református egyház története*, Sárospatak.
- Hain G., 1988, *Szepességi avagy lőcsei krónika és évkönyv a kedves utókor számára*, Budapest.
- Kiss Á., (ed.) 1881, *A 16. században tartott magyar református zsinatok végzései*, Budapest.
- Szögi L., 2003, *Magyarországi diákok a lengyelországi és baltikumi egyetemeken és akadémiákon 1526–1788*, Budapest.

Literatúra

- A Pallas nagy lexikona III. – V. kötet*, Budapest 1893.
- Balázs M., 1998, *Teológia és irodalom. Az Erdélyen kívüli antitrinitarizmus kezdetei*, „Humanizmus és reformáció”, 25, s. 45–63.
- Benedict P., 2003, *Christ's Churches Purely Reformed. A Social History of Calvinism*, London.
- Bodnárová M., 1996, *Reformácia vo východoslovenských kráľovských mestách v prvej polovici 16. storočia*, [w:] *Trnavská univerzita 1635–1777: 360 výročie*, red. J. Šimončíč, Trnava, s. 338–339.
- Eadem, 1998, *Reformácia vo východoslovenských mestách v 16. storočí*, [w:] *Reformácia na východnom Slovensku v 16.–18. storočí*, ed. F. Uličný, Prešov, s. 19–38.
- Eadem, 2014, *Košický farár Ján Henckel – osobnosť európskej renesancie a humanizmu*, [w:] *Košice v súradniciach európskych dejín*, red. M. Hajduová, M. Bartoš, Košice, s. 199–207.
- Kathona G., 1971, *Egri Lukács antitrinitárius-anabaptista nézetei*, „Irodalomtörténeti közlemények”, 75(4), s. 404–409.
- Krasiński W., 1903, *Zarys dziejów reformacji w Polsce, t. 1*, Warszawa.
- Loesche G., 1912, *Kálvin hatása és kálvinizmus Európa keleti országában*, Debrecen.
- Pokoly József, 1898, *Unitarizmus Magyarországon*, „Protestáns Szemle”, 10, s. 28–44, 150–167, 229–304.
- Révés I., 1938, *Magyar református egyháztörténet 1520–1608*, Debrecen.
- Szabó A., 1984, *Egri Lukács „megtérése” (Az antitrinitarizmus Északkelet-Magyarországon 1565–1574)*, „Irodalomtörténeti közlemények”, 88(5–6), s. 543–557.
- Štangová R., *Krakovská Bursa Hungarorum v stredoveku*, <https://fphil.uniba.sk/katedry-a-odborne-pracoviska/katedra-slovenskych-dejin/historia-nova/archiv/historia-nova-9> (Prístup 16.04.2017.)
- Tazbir J., 1973, *Dzieje polskiej tolerancji*, Warszawa.
- Waldapfel J., 1946, *A krakkói egyetem s Magyar és Lengyel szellemi élet kapcsolatai a renaissance korában*, [w:] *Egyetemes filológiai közlöny* 69, s. 27–44.
- Zoványi J., 1977, *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*, Budapest.
- Zsilinszky M., 1891, *A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai a reformációtól kezdve I. kötet*, Budapest.